

**Конституція П. Орлика (1710 р.) – фундамент українського
конституціоналізму**

Ідеї конституціоналізму в Україні мають давні історичні витоки. Вони сягають часів Київської Русі. Нові відносини між Україною та Московською державою були юридично оформлені договором 1654 р., який передбачав Україні можливості для розвитку своєї державності. Але подальша практика стосунків з Росією показала підступність її політики, що насправді була спрямована на порушення домовленостей, знищення ознак самостійності України. Це збудило протидію, привело до ідеї відродження самостійності української держави, що знайшло втілення у «Пактах та Конституції законів та вільностей Війська Запорозького» прийнятих 5 квітня 1710 р. Цей документ можна розцінювати як фундамент конституціоналізму в Україні, оскільки він передбачав низку демократичних державних інституцій. Хотілося б наголосити на особливій ролі в розробці та прийнятті цієї Конституції Пилипа Орлика. Він залишився в нашій історії як один із найвизначніших державних діячів козацької доби. Восени 1707 р. Пилип Орлик став генеральним писарем. Знання п'яти іноземних мов, глибока ерудиція, освіта європейського рівня дозволили П. Орлику стати «правою рукою» І. Мазепи. Він був посвячений у найпотаємніші справи гетьмана.

Пилип Орлик протягом 30 років, аж до своєї смерті в 1742 р., намагався знайти підтримку в країнах Європи і Туреччині, щоб захистити незалежність України від агресії московського самодержавства. Конституція П. Орлика, яка отримала назву «Пакти та Конституція законів та вільностей Війська Запорізького» була складена у формі договору між гетьманом та народом України (в особі Війська Запорізького) і складалася з преамбули та 16 параграфів, у яких визначені принципи організації і функціонування Української держави.

Конституція починалась урочистою декларацією: «Україна по обидва боки Дніпра повинна бути вільна від чужого панування». У преамбулі

звернуто на невиконання Росією положень Переяславської угоди. При цьому підкреслювалося, що після смерті Богдана Хмельницького «Московське царство взяло намір, дошукуючись багатьох засобів і способів, позбавити Військо Запорозьке його вольностей, підтверджених власною присягою, привести його до знищення і накласти ярмо на вільний народ» [1, с. 41]. Тому проголошувався курс на вихід із союзу з московським царем. П. Орлик розраховував не тільки на Бога, а й на підтримку короля Швеції [1, с. 42].

У 16 статтях Конституції визначено державний статус Гетьманщини, її внутрішній лад та відносини з іншими державами. «Пакти й Конституція» П. Орлика передбачали державний суверенітет України. Зазначалося що Україна з обох частин Дніпра має бути звільнена від чужоземного панування і бути незалежною від Московщини та Польщі, перебувати під протекторатом Швеції та підтримуватиме відносини з Кримським ханством.

У першому параграфі розглядалося питання про віру. Православ'я проголошувалося державною релігією. Гетьман мав викорінити всяке іновірство, крім «віри святої православного східного спозідання. З сучасної точки зору тут немає релігійної толерантності і віротерпимості. Другий параграф затверджував незмінність кордонів Української держави, які встановлювалися відповідно до умов Зборівського договору 1649 р. Отже Гетьманщина складалася з трьох воєводств (Київського, Брацлавського та Чернігівського), а її кордон мав проходити по річці Случ. Стаття також визнавала протекторат Швеції над Україною. Параграф третій передбачав укладання військового та політичного союзу з Кримським ханством. Гетьман повинен дбати про відновлення давнього братерства з Кримським ханством для збройного об'єднання. Четвертий і п'ятий параграфи визначали права запорожців. Дніпро і землі Війська Запорізького мали бути звільнені від московських фортець і повернуті війську. Після визволення України гетьман зобов'язувався повернути Війську Запорізькому міста Трахтемирів, Переволочну, Кемберду та прилеглі землі. Не дозволялося «нікому з влади духовної й світської займатися там промислами, полюванням і рибальством».

У шостому параграфі зафіксовані права гетьмана, генеральної старшини і козацької адміністрації. Вища влада в Україні мала належати виключно гетьманові й козацькій Генеральній Раді у складі генеральної старшини. Генеральна рада має право давати поради гетьману, а також його наступникам «про цілісність батьківщини, про її загальне благо й про всі публічні справи». Далі в документі застерігається, що без попереднього рішення і згоди ради лише зволі гетьмана «нічого не повинно ні починатися, ні вирішуватися, ні здійснюватися». Всі члени за наказом гетьмана мусять збиратися тричі на рік – на Різдво, Великдень і Покрову в резиденції гетьмана для слухання і обговорення справ. Поточні питання державного управління гетьман міг вирішувати особисто, періодично радячись із генеральною старшиною. Старшина зобов'язується дотримуватися відповідного права і виявляти шанобливість до особи гетьмана і вірно йому служити.

У сьомому і восьмому параграфах йдеться про відповідальність старшин і рядових козаків при вчиненні правопорушень. Всі важливі судові справи, серед них і про образу гідності гетьмана, повинні передаватися на розгляд до Генерального військового суду. Суд повинен винести рішення не «поблажливе» чи лицемірне, а таке, якого вимагає закон. Таким чином, в Україні передбачалося три гілки влади: законодавча - Генеральна Рада, виконавча – гетьман і Генеральна старшина і судова – Генеральний суд.

За десятим та одинадцятим параграфами гетьман повинен: здійснювати загальний нагляд за діяльністю адміністративних органів; затверджувати найвищих урядовців і полковників; не допускати зловживань козацької старшини, боронити від кривд козаків і посполитих; звільняти від податків і повинностей козацьких вдів, сиріт і деякі інші категорії населення.

У дванадцятому параграфі говорилося про необхідність ревізії земельної власності регламентації повинностей, які несли посполиті. Захоплені старшиною земельні володіння міст мали бути повернені жителям. Це збільшило б прибутки міст та полегшило б становище міського люду.

В окремому тринадцятому параграфі вимагалось, щоб місто Київ та інші міста зберігали свої привілеї. У чотирнадцятому параграфі забезпечувалися права українських міщан, купців, селян. Враховуючи нарікання посполитого люду на зловживання гетьманських урядовців під час переїздів і їх вимагання від містечок і сіл надавати їм подарунки, харчі, підводи, супровід і т. інше, гетьман мав встановити такий порядок, щоб у кожному місті був присяжний скарбник, який би відповідав за всі громадські прибутки і видатки. За прикладом інших країн запроваджувалася поштова служба, в полках передбачалися державні гінці за казенний кошт.

В шістнадцятому параграфі йшлося про організацію торгівлі та податкову систему. Тут містяться заходи щодо врегулювання ярмаркових справ. Мова йшла про те, щоб повинність брати з тих, з кого належить, а не з убогих людей. Встановлювалося правило: митники повинні стягати на користь державної скарбниці платню в обсязі, вказаному в універсалах, не стягуючи нічого зайвого.

Отже, Конституція П.Орлика – вікопомний документ, по суті це фундамент нашого конституціоналізму, який свідчить про досить ранні демократичні засади суспільного устрою в Україні часів Гетьманщини. Укладання і прийняття цього документа на початку XVIII ст. засвідчили високий рівень політичної культури українців.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кресіна І. О. Гетьман Пилип Орлик і його Конституція / І. О. Кресіна, О. В. Кресін. – К.: Фотовідеосервіс, 1993. – 80 с.
2. Субтельний Орест. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст.: пер. с англ. / Орест Субтельний; Пер. Володимир Кулик. – К.: Либідь, 1994. – С. 52.
3. Сас. П. М. Гетьман П. Орлик та його Конституція України / П. М. Сас // Історія України XVI – XVIII ст.: навч. посібник. – Львів, 2001. – С. 216.
4. Орлик Пилип. Орликова Конституція. Похід Орлика на Україну // Велика історія України: у 2-х т. – К., 1993. – Т. II. – С. 118.